

ВІДГУКИ ПРО КНИЖКУ

Надзвичайно глибоке, ґрунтовне й ексклюзивне дослідження на тему, яку дуже довго замовчували в нашому суспільстві та в науковому дискурсі. Без реконструкції історії сексуальних стосунків наших предків неможливо створити об'єктивну картину минулого й зрозуміти, чим і як жили українці минулих століть. Особлива цінність роботи полягає в тому, що вона створена не лише на основі матеріалів, зібраних попередніми поколіннями етнографів, — авторка залучила великий масив польових етнографічних записів, зібраних нею власноруч. Книжка стане в пригоді найширшому колу читачів, адже написана простою та доступною мовою.

Владлен Мараєв,
кандидат історичних наук, співавтор і ведучий YouTube-каналу
«Історія Без Міфів»

Як часто милися українці й чим, а коли це було заборонено? Чому чорняві вважалися красивими, а руді — гидкими, але на вогнищах їх не спалювали? Які суспільні вимоги були до жінки та в яких ситуаціях чоловіки могли бути безправними? Як ставилися до зради і якими видами сексу займалися? Це ті питання, які більшість посоромилася б або не встигла спитати у дідусів і бабусь, та, на щастя, відповіді є в цій книжці.

Глибинне дослідження інтимного життя наших пращурів дає розуміння, як формувалися ми як нація, які зміни й трансформації відбулися в нашому суспільстві й нашому сексі за останні двісті років, а також чому на рівні «інституту сім'ї» ми дуже відрізняємося від росіян.

Ярослава Кравченко,
активістка, ведуча «Телебачення
Торонто» і відвертого шоу «Ебаут»,
директорка «Дикого театру»

ЗМІСТ

Вступ	9
<i>Розділ 1</i>	
Дошлюбні сексуальні практики українців	13
<i>Розділ 2</i>	
Краса по-українськи: що означало бути красивим/красивою понад 200 років тому	31
<i>Розділ 3</i>	
Догляд за тілом, волоссям та обличчям: гігієна і косметика в традиційній культурі українців	56
<i>Розділ 4</i>	
Любовна магія, або Як українці «на любов» чарували	70
<i>Розділ 5</i>	
Привселюдна перевірка на цноту, або Весільний обряд «комора»	89
<i>Розділ 6</i>	
Секс у шлюбі	109
<i>Розділ 7</i>	
Вагітність і пологи: народження дитини	125

<i>Розділ 8</i>	
Небажана вагітність: контрацептиви та аборти	141
<i>Розділ 9</i>	
Заборонений секс: коли, кому й чому не можна було займатися сексом	155
<i>Розділ 10</i>	
Зрада: позашлюбні стосунки українців	166
<i>Розділ 11</i>	
Співжиття «на віру»: громадянські шлюби у традиційній культурі	180
<i>Розділ 12</i>	
Статеві та венеричні хвороби	187
<i>Розділ 13</i>	
Еротика та смерть: сороміцькі голосіння й народна еротико-сміхова культура	200
<i>Розділ 14</i>	
Пестливе й сороміцьке: як українці говорили про секс	215
Післямова	230
Примітки	235

ВСТУП

Тривалий час історії сексуальності й тілесності у вітчизняній історико-етнологічній науці не існувало взагалі.

Радянська доба — час тоталітаризму, пригнічення особистості й, зокрема, сексуальності. Чого варта лишень усім нам добре відома фраза, що стала візитівкою тієї епохи: «У СРСР сексу немає». Справді, в радянський період будь-які теми, пов'язані з тілесністю й сексуальністю, було повністю усунуто з поля вітчизняної гуманітарної науки.

До встановлення більшовицького режиму питання сексуальності також не вилилися в напрямок наукових досліджень, хоча й з інших причин: у силу історичних обставин і відсутності власної державності українські історики й етнографи фокусували увагу насамперед на ідеях обстоювання незалежності України та активно досліджували народне життя, побут, звичаї, культуру тощо, вбачаючи в селянах ядро «справжнього» українця. До того ж більшість тогочасних дослідників зазнала впливу романтизму й міфологічної школи, що взагалі не передбачали фіксації «сороміцького». Їх цікавили здебільшого класичні теми в царині матеріальної (одяг, їжа, житло,

господарчий реманент тощо) й духовної (вірування, звичаї, світогляд, фольклор тощо) культури. Саме тому українська історична наука має чимало важливих записів із цієї сфери та обмаль — з теми людської тілесності й сексуальності.

Та все ж, попри загальну тенденцію, дехто з тогочасних дослідників чудово розумів важливість і значущість «сороміцьких» тем (як їх тоді називали). Вчені-теоретики й етнографи-аматори фіксували та вводили в науковий обіг важливі матеріали, які ми можемо використати зараз, аби реконструювати історію сексуальних стосунків наших предків. Записана ними інформація сьогодні набуває особливого значення.

Серед найголовніших праць варто згадати дослідження Володимира Гнатюка, Федора Вовка, Катерини Грушевської, Пелагеї Литвинової-Бартош, Миколи Сумцова, Василя Кравченка, Марка Грушевського й Зенона Кузеля та багатьох інших. Частина цих праць опублікована в тогочасних наукових збірниках і виданнях, частина — зберігається в рукописних фондах архівів України.

Отож саме завдяки плідній праці українських етнографів середини ХІХ — початку ХХ століть, а подекуди й науковій сміливості та наполегливості ми отримали в спадок унікальний і цікавий першоджерельний матеріал, який дає змогу наблизитися до тієї епохи та зрозуміти життя українців позаминулого століття.

Поміж тим маю зауважити: кожне джерело — важливе, але не є бездоганно об'єктивним. Тут може бути багато зауважень: чи справді наявні матеріали відображають світогляд тогочасних людей, чи це певна інтерпретація збирачів етнографічного матеріалу; чи не «редагували» останні (під кутом свого бачення) зібрані записи, залишаючи, приміром, те, що вважали значущим; чи не пріоритезували дослідники власні уявлення (або уявлення тогочасного суспільства),

здійснюючи селекцію емпіричного матеріалу; чи точно відтворювали чоловіки-етнографи жіночий світ тощо.

Не останню роль в об'єктивності етнографічних джерел відіграє й контекст здійснення запису: опис обставин, середовища, в якому цей запис зроблений, реакція та манери оповідача тощо.

З упевненістю сказати, за яких обставин зроблений той чи інший запис та чи є він об'єктивним відтворенням тогочасних світоглядних уявлень і повсякденних практик, складно. Між тим наявний матеріал дає змогу принаймні зробити **спробу** реконструкції світоглядних уявлень, вірувань, пересторог, а також реальних практик, пов'язаних із сексуальністю та тілесністю, не претендуючи на сто відсотково достовірне віддзеркалення реальної ситуації.

Окремо хочеться звернути увагу читача на те, що джерела із запропонованої тематики є регіонально неоднорідними, а часом і взагалі поодинокими (зокрема, відомості про «притулу» — інтимну гру — є лише з Київщини); відтак важко зрозуміти, чи дослідники з якоїсь причини не фіксували такого роду матеріал, чи просто такої традиції не було. З огляду на це реконструйовані вірування й світоглядні уявлення, пов'язані з історією українського сексу, слід вважати радше припустимими, аніж безапеляційно ствердними.

Частина джерел — російською, бо тривалий час ця мова була офіційною для земель Російської імперії, куди входили й українські етнічні землі; тому в цій книжці подано їх переклад українською.

До реконструкції сексуального життя наших пращурів також були також долучені й польові етнографічні записи, зібрані мною власноруч упродовж 2003–2007 та 2011–2013 років, а також матеріали інших дослідниць, серед яких вирізняються польові записи Оксани Кісь.

Інтерв'ю бралися й у наших сучасниць (на момент інтерв'ювання вік опитаних жінок коливався від 70 до 90 років), ці матеріали є важливими, адже дають змогу простежити тяглість традиції, з'ясувати, які звичаї залишилися в минулому, які трансформувалися, а які побутують і нині. Зрештою, «живі» історії дають поживу для роздумів: а що ж змінилося в царині приватного й інтимного життя українки за останні сто років?

Хронологічні рамки цієї книжки охоплюють останній період побутування традиційної, аграрної культури в доіндустріальну епоху, тобто середину XIX — початок XX століть. Соціальна верства дослідження — сільське населення. Географічні межі — українські території, які в зазначений час були у складі різних держав. Так, Галичина, Буковина й Закарпаття в XIX столітті перебували у складі Австрії та Австро-Угорської імперії. Правобережна Україна й Волинь (або, як їх ще називали, Південно-Західний край) після переділу Польщі відійшли до Російської імперії. Лівобережна Україна перебувала у складі Російської імперії з XVII–XVIII століть. З огляду на це певні традиції були характерними лише для окремих територій, тому періодично наша увага зосереджуватиметься на тому чи іншому конкретному регіоні, що буде зазначено у відповідному розділі разом з окресленням географічних меж побутування того чи іншого явища.

Завершити вступне слово хочу словами видатного фольклориста, історика, публіциста та літературознавця **Володимира Гнатюка** (1871–1926), який наголошував, що праці «сороміцького» змісту «не друкуються для панночок, ані для ціцькових дітей, ані для естетиків та моралістів, що стоять на рівні з ними в духовім розвою, а для людей, що бажають пізнати життя і творчість нашого народу у всіх його проявах»¹.